

Національні цінності та формування їх засобами освіти в умовах українського закордоння

У статті проаналізовано специфіку сучасної системи українських національних цінностей в умовах українського закордоння.

Ключові слова: освіта, ціннісний, національний, полікультурний.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Радикальні суспільні зміни, які відбуваються на початку XXI століття, зумовлюють докорінні переінакшення, модифікації, новації у системі базових цінностей та їх ієрархії, перегляд уявлень про те, що є цінним, а що таку цінність втратило і не виступає актуальним. У цих умовах абсолютно логічною є реакція педагогічних кіл, спрямована на заміщення засобами освіти застарілої ціннісної парадигми новим, осучасненим вартісним наповненням.

Пошук нової системи ціннісних орієнтацій – актуальна проблема як для освітньо-педагогічного контексту в Україні, так і на рівні закордонної української освіти. Порівняно з метрополією, українська ціннісна система, яка складається за межами батьківщини, ситуативно ускладнена дією багатьох місцевих чинників, здатних суттєво впливати на неї у залежності від особливостей країни та регіону проживання закордонних українців і, разом з цим, набуває деяких специфічних, лише їй притаманних рис. Зокрема, вона змушена активно адаптуватися до різномірних умов під впливом невідвортної дії компонентів чужого культурного і освітнього просторів. Крім того, на формування українського освітнього середовища та його ціннісних орієнтацій за кордоном важливий офіційний вплив завжди здійснювався з боку відповідних держав-донорів та їх суспільств. Гнучкість організаційної тактики українських громад, об'єднань, асоціацій, шкіл, освітніх союзів і спілок, окремих діячів педагогічної царини, вміння оминати бюрократичні обмеження і знаходити підтримку серед представників чужого освітнього простору, нестримне бажання відстоювати власні національні та освітні інтереси шляхом впливу на державних чиновників, на регіональні та центральні урядові інстанції – шлях, яким доводиться простувати українській закордонній освіті в усіх країнах компактного проживання наших співвітчизників. Проблемі національних складових у системі ціннісних орієнтацій закордонних українців, важливості їх формування засобами освіти в умовах багатокультурного простору присвячено цю статтю.

У даному напрямку помітними постали наукові розвідки О. Алдакімової, Л. Божук, І. Васильєва, І. Іванцова, С. Карпенко, Л. Сорочук, але вони нечисленні й, як правило, торкаються кола аксіологічних і освітніх проблем українського закордоння досить побіжно.

Метою даної статті виступає вивчення тієї ролі, яку відіграють національні цінності у системі ціннісних орієнтацій української закордонної групи.

Виклад основного матеріалу. Система ціннісних орієнтацій на рівні освітнього простору закордонної української національної групи формується цілим рядом чинників, обумовлених світоглядними цінностями особистості, що у свою чергу здатні розвиватися на основі синтезу індивідуальних, інтернаціональних, регіональних, державних і загальнолюдських цінностей. Лише такий підхід уможливує творчу свободу особистості, прагнення жити у повазі і любові як до власної Вітчизни та народу, так і інших народів, репрезентуючи при цьому принципи демократії, гуманності і толерантності. Разом з тим, прагнучи до ствердження життя у рамках громадянського суспільства у країнах свого мешкання та втілюючи у життя націотворчі завдання, у закордонних українців виникає необхідність впровадження у зміст навчально-виховних процесів таких націоналізаційних ресурсів як “національний дух”, “національний інтерес”, “національне право”, “національна гідність”, “національна культура”, “національна школа”, які здатні посилювати дію принципів освітнього зростання, гуманізму, виживання серед інших народів, збереження національної ідентифікації, ментальності, мови, творення громадянської індивідуальності тощо. Показово, що у даному випадку ці тези цілком перегукуються з твердженнями багатьох європейських теоретиків і практиків педагогіки. Відомий німецький дидакт А. Дістервег, наприклад, неодноразово підкреслював, що любов до батьківщини, патріотизм перетворюються на безплідну ілюзію та утопічну мрію, якщо молодь не буде мати змоги вивчати свою етнічно рідну країну, її людей, історію, закони, мову, літературу.

Національні компоненти виступають невід'ємною частиною системи цінностей. Кожний народ створює свою специфічну (національну) систему цінностей, яка продукує провідні цілі, принципи, зацікавлення даного народу. Основна модель національних ціннісних орієнтацій укорінюється у нормах, звичаях, традиціях, суспільних спрямуваннях і виступає вагомим показником буття конкретного соціуму та його окремої особистості. Цінності відіграють надзвичайно важливу роль у процесах формування свідомості окремого представника народу (нації), виконуючи при цьому кілька засадничих функцій:

- ціннісні орієнтації дозволяють особистості посісти певну позицію у соціумі та у середовищі власної національної групи, набувати та відстоювати власну точку зору, давати оцінки тощо;
- цінності здатні мотивувати діяльність особистості та особливості її поведінки, оскільки орієнтація людини у суспільстві та прагнення її у бік досягнення певної мети співвідноситься з цінностями, які включені до структури особистості.

Крім значного впливу на формування особистості, національні цінності “у житті суспільства відіграють роль особливих інтегруючих, комунікативних засад, і, виступаючи у формі ціннісних настанов, соціально-політичних ідеалів, ідей, утворюють національно-ціннісне ядро національної самосвідомості. Національні цінності формуються у ході історичного розвитку нації, розвитку її матеріальної і духовної культури, у цілком визначеному економічному та геоелементальному середовищі під прямим та опосередкованим впливом існуючих політичних і економічних відносин і національних традицій”, – вважає вітчизняна дослідниця В.В. Карлова [4].

Система українських національних ціннісних орієнтацій, проте, вбачається у сучасності вельми розмаїтою, що приводить до значних складнощів її ідентифікації. Так, Г. Ситник, наприклад, виокремлює серед провідних національних цінностей державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичні засади, працелюбство, духовність, сім'ю, рівноправність народів, готовність захищати батьківщину, соціальну справедливість, колективізм, матеріальні та духовні надбання, прагнення до миру, толерантності, доброзичливості [9, 369]. С.М. Возняк основними цінностями українців називає національну державність, християнську віру та українську мову [1, 27], а Ю. Сурмін – духовність, сімейні цінності, свободу, мир і злагоду, культурні надбання, патріотизм [10, 91–92]. Широку парадигму українських національних цінностей пропонує П. Ситник, який переконаний, що до них перш за все належать: державна мова, історична пам'ять, народні традиції й звичаї, національна символіка, психологічні стереотипи суспільної поведінки, освіта і наука, світоглядні орієнтири та моральні норми, державотворча політична свідомість. Дані ціннісні компоненти, на його думку, формують національний суспільний ідеал, єдину національну ідею, загальновизнану ідеологію державотворення, розвинену національну свідомість тощо [12, 123].

Разом з тим, якою б широкою не була національна ціннісна парадигма, неодмінною умовою її стійкості та працездатності виступають моменти усвідомлення і підтримки таких цінностей більшістю членів етнічного суспільства. Наприклад, успішну соціальну політику будують на основі пропагування національних цінностей і їх підтримки місцевим населенням сучасні Японія, Китай, Індія, Європейський Союз тощо. Останній, зокрема, серед головних пріоритетів проголошує захист таких традиційних європейських цінностей як прагнення до свободи, рівності, демократії, солідарності, що може досягатися тільки при повазі до національних засад кожного з народів, які сформували спільний європейський простір.

Щодо власне українських національних ціннісних орієнтацій, то вони сьогодні перебувають у стані пролонгованої зміни ціннісної системи. Ця тенденція спостерігається як в Україні, так і серед закордонного українства, насамперед російського, традиційно орієнтованого на стан материнської країни. Незважаючи на те, що з моменту появи суверенної Української держави минуло два десятиліття, і за цей час було зруйновано чимало ціннісних засад колишнього радянського суспільства, усе ж нової, чітко окресленої і самобутньої української системи цінностей поки що не з'явилося. Навпаки, спостерігаються тенденції до “падіння актуальних базових цінностей, незавершеності ціннісних норм і установок, відсутності ідеалів суспільного розвитку, наявності суперечностей і протиріч у національній самосвідомості суспільства”, – як вважає В. Карлова. Вона впевнена, що “сьогодні у суспільстві відсутній консенсус відносно фундаментальних національних цінностей, ідеалів і орієнтирів його розвитку, що породжує високу конфліктність та соціальну напругу. У масовій свідомості існує значний ціннісний розкол, який виявляється в зовнішньополітичних орієнтаціях різних суспільних груп (у які союзи вступати і куди йти, хто стратегічні партнери, а хто вороги), у духовно-культурній сфері, повсякденному житті, дотриманні норм демократії, моралі тощо. Відмінні духовно-ціннісні орієнтації окремих частин населення України обумовлюються її історичним минулим... У масовій свідомості українського суспільства значною мірою диференційовані такі ціннісні пріоритети як державна незалежність, демократія, форми державного устрою та територіальної організації, спільне історичне минуле, державна мова, національна безпека” [4].

Закономірним результатом постає факт паралельного функціонування в українському середовищі кількох ціннісних систем: авторитарної та демократичної, відповідних двом різним освітнім парадигмам, а також значної кількості часто суперечливих ціннісних настанов, котрі у цілому свідчать про синтез різнорідних орієнтирів і загалом стримують процеси формування сучасного об'єднаного ціннісного національного контексту. У той же час існує нагальна потреба у віднаходженні такої системи національних цінностей, які були б сприйнятні та підтримані більшістю українського етносу, у тому числі і представниками українського закордоння.

Універсальна сучасна українська ціннісна система може бути окресленою навколо традиційних національних пріоритетів, що формують основи українського менталітету, якими виступають патріотизм, прагнення до злагоди, добробуту, сумлінної результативної праці, національна гідність, міжнародна толерантність, родинність, гостинність, обрядовість, духовність, релігійна та національна терпимість, свободолюбство та інші, а також долученням тих ціннісних настанов, які продиктовані особливостями життя сучасного глобалізованого світу, що будується з урахуванням загальноприйнятих демократичних цінностей – соціальної єдності та стабільності, безпеки та добробуту, пріоритетів громадянських прав і свобод, рівності та людської гідності, потягу до інтеграційних процесів, розвитку мовної та освітньої сфер.

У центрах українського зарубіжжя західного напрямку симбіоз демократичних і традиційних національних цінностей практикується давно і доволі успішно. Повноцінно засвоюючи цінності “західного світу”, українцям, що постійно мешкають у країнах Європейського Союзу, США, Канаді, Австралії вдається продуктивно оберігати такі важливі національні ціннісні основи як мову, історичну пам'ять, традиції та обряди, релігійні ознаки, етнічну самосвідомість, головні ментальні засади. З поглибленням демократичних процесів у

культурному просторі сходу (Росія та інші держави) дана формула, без сумніву, постане єдиним вірним напрямком у пошуках дієвої системи ціннісних орієнтацій як титульних етносів цих країн, так і національних груп, які перебувають у їх складі, у тому числі й українців.

Запропонувати особистості систему національних цінностей та підготувати до їх сприйняття – функція національної освіти та школи. Національна освіта здатна не лише підтримувати процеси опанування ціннісних орієнтацій, але і гарантувати їх збагачення та розвиток через залучення учнівських та учительських ініціатив.

Проблемою ролі національної освіти у процесах формування етнічної особистості цікавилися чи не усі видатні українські культурні діячі. Так, М. Грушевський щодо всебічного розвитку особистості підкреслював важливість дотримання принципів народності, природовідповідності, родинного виховання, етнопедагогіки, які безпосередньо пов'язують людину з рідною мовою, історією, працею [2, 44]. Д. Антонович писав про необхідність шкільного вивчення того, що “українці зробили для культури вселюдської та яка вага їхньої власної культури” [6, 21]. С. Русова твердила, що підвалинами націоналізації освіти та школи бувають завжди два джерела: націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання. Педагогічно правильно сформована національна школа “ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітнього шовінізму, ані до людожерства. Вона викликає свідоме ставлення і до своїх людей, і до чужих. Національна школа виховує свідомих громадян-борців за долю свого рідного краю... І доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дугої нації” [7, 197]. На різних аспектах цієї ж проблеми наголошували К. Ушинський, Ю. Липа, І. Огієнко, С. Сірополко, В. Кубійович, О. Сухомлинська та інші, звертаючись до національних ціннісних надбань, висловлюваних засобами освіти.

Сучасна українська нація вступила в епоху постіндустріального та інформаційного суспільства, яке висуває у XXI столітті нові тези, які не можуть не відбиватися на стані розвитку освіти, що потребує суттєвого оновлення і реформування останньої, у тому числі і щодо змісту та структури національної освіти та виховання. Так, сьогодні відбувається переорієнтація на тип гуманістично-інноваційної освіти, конкурентоспроможної в європейському та світовому освітніх просторах, практикується така модель виховання молоді, яка покликана підготувати особистість, що виявиться здатною здійснити особистий світоглядний вибір, матиме необхідні знання, навички, які легко трансформуються у життєві компетентності. Поступово енциклопедичний підхід до навчання молоді переходить у компетентнісний. За сучасним розумінням, зміст освіти – це не тільки сукупність навчальної інформації. Він пов'язаний з тими особистісними і професійними ознаками людини, які повинні сформуватися у неї внаслідок набуття конкретного досвіду. На розвиток сучасної освіти суттєво впливають суспільні інтеграційні процеси, особливо такі напрямки розвитку суспільства як глобалізація, демократизація, створення єдиного інформаційного середовища. Важливим чинником, який переформатує зміст освіти, виступає також розширення кордонів і поглиблення тих практичних можливостей, які відкриваються перед сучасною молоддю, що, у свою чергу, у рамках міграцій спонукає до численних адаптацій у зв'язку з моментами навчання та отримання роботи. Сьогодні формування освітніх цілей відбувається не на рівні держав, націй, а міжнародному рівні, коли пріоритети освіти виступають стратегічними орієнтирами міжнародної спільноти. У зв'язку з цим, Президент НАПН України В.Г. Кремень недвозначно підкреслює: “Сьогодні суспільство, і не тільки українське, а й сучасна цивілізація в цілому, висувають до людини низку відносно нових вимог. І освіта як сфера, яка забезпечує, перш за все, розвиток людини, розвиток особистості, повинна сформувати людину, яка б адекватна була цим новим вимогам, аби ця людина була успішною, конкурентоспроможною у житті... Створення якісної освіти полягає у тому, що школа, освіта, суспільство повинні готувати глобалістську людину, тобто людину, здатну жити в глобальному просторі. Сьогодні це стає все більше й більше необхідним, і тут завдань дуже багато, починаючи зі світоглядної підготовки дитини, яка б розуміла, в якому світі вона живе — в глобальному світі, в глобальних контактах, — і закінчуючи мовною підготовкою дитини” [5, 3].

Справді, сьогодні усе більше з долученням до Болонського процесу ми говоримо про глобалізацію українського суспільства та входження в європейський культурний і освітній простір. Однак процеси глобалізації не забезпечують бажаної уваги до розвитку етнічних і національних особливостей народу а, навпаки, стримують всебічний розвиток етнічного і національного у кожній культурі. Разом з тим, спостерігається й інша тенденція: науковці, аналізуючи перспективи розвитку світових цивілізацій, прогнозують у XXI столітті посилення інтересу до етносів та їхніх культур, поворот у постіндустріальному та інформаційному суспільстві до людинознавчого аспекту пізнання світу. Наприклад, Л. Токар помічає, що в умовах глобалізаційної активізації в багатьох національних державах починає діяти тенденція, спрямована на захист свого етнокультурного і мовного простору [11, 3]. Цю думку підтримує і теоретик педагогіки О. Савченко, зазначаючи, що в умовах започаткування нових освітніх цінностей і технологій ми повинні дбати не тільки про актуалізацію європейського та світового досвіду, оскільки “це не просте копіювання, не стирання національних традицій, а запозичення кращих рис з однієї системи освіти і перенесення їх на свої національні терени... Одночасно необхідно ввести у європейську скарбницю свої, українські самобутні національні і загальнолюдські культурні, освітні, технологічні цінності” [8, с. 117]. Якби підсумовуючи ці думки, В.Г. Кремень зауважує: “Сучасна освіта повинна готувати людину із сучасною системою цінностей... Глобалізація – це не тільки зближення народів, створення все більш єдиного економічного простору, інформаційного поля. Глобалізація — це загострення конкуренції, поширення її на всі сфери суспільного життя. І в цій конкуренції виграють ті держави, ті нації, які будуть найбільш згуртовані, найбільш усвідомлюватимуть свої національні інтереси. А це неможливо без відповідної роботи в школі, в системі освіти, без формування патріотичних

почуттів, почуття національної єдності” [5, 3]. У цій тезі сконцентровано модель сучасного розуміння української національної освіти, яка повинна, з одного боку, позбавитися від технократичних і конформістських цінностей свого минулого, активно інтегруватися до європейської та світової освітніх систем, орієнтуватися на прийняті у світі тенденції демократизації, стабільності, громадянськості, інноваційності, конкурентоспроможності в освіті, а з іншого – відстоювати власні освітні пріоритети, побудовані на мовно-літературних, етнопедагогічних, культурно-мистецьких, історичних, фольклорних, етнографічних, правових, родинних, релігійних та багатьох інших суто національних преференціях і традиціях. У цьому ж переконаний і І.А. Зязюн, який виголошує, що “національна освіта, яка готує людину до життя у своїй культурі, можлива лише в інтеграції зі світовими культурами із врахуванням опанування національних і загальнолюдських цінностей. Саме співвіднесеність народу зі світовою культурою і культурою інших народів, а не замкненість на самому собі, роблять його нацією. При цьому і історія, наука показують, що метою учіння не може бути створення універсальної людини. Людина завжди належить до певної нації, культурних традицій, історичної епохи. Людина – дитя певного етносоціуму, і наполягати на її універсалізмі, космополітизмі – це все одно, що зумовлювати її відмовитися від батьків і родини. Ще із першої миті свого життя людина занурюється в специфічне культурне середовище, традиції, покинути які майже неможливо. У той же час класична освіта нездатна впливати на вже усталені традиції, зокрема, і сімейні. Тому полікультурний освітній простір покликаний допомогти, точніше, врахувати особливості учнів у їх культурній ідентифікації” [3, 10].

Висновки. Описана вище стратегія, підтримувана провідними вітчизняними теоретиками педагогічної думки, актуальна та дієва як для національної освіти в Україні, так і для формування ціннісних орієнтацій у освітньому просторі українського зарубіжжя. А забезпечення формування національних ціннісних компонентів засобами освіти може виступити як основою для збереження національної свідомості, так і вирішальним фактором продуктивної інтеграції представників українського закордоння у сучасне полікультурне суспільство.

Література

1. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу / С. М. Возняк. – К.; Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 293 с.
2. Гайда А.В. Власть и человек /А.В. Гайда, В.К. Китаев. – Свердловск: изд. Уральского у-та, 1991. – 156 с.
3. Зязюн І.А. Інтеграційна функція культурної парадигми / І.А. Зязюн // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць [Редкол.: І.А. Зязюн (голова), В.О. Радкевич, Н.М. Чепурна (заступники голови) та ін.]. – Київ; Черкаси: ЦНТЕІ, 2008. – Вип. V. – С. 3 – 14.
4. Карлова В.В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>
5. Кремень В.Г. Якісна освіта: сучасні виміри // День (Щоденна всеукраїнська газета). – 2007. – № 198. – 15 листопада. – С. 3
6. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / [Упор. С. В. Ульяновська, вст. ст. І. М. Дзюби, перед слово М. Антоновича]. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова / [Уклад. Сіркович В.М.]. – К.: Освіта, 1999. – 336 с.
8. Савченко О. Перспективи модернізації системи освіти в Україні в умовах Болонського процесу / О. Савченко // Українознавство. – 2006. – №1. – С. 115 – 118.
9. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави / Г. Ситник // Вісник Національної академії державного управління. – 2004. – № 2. – С. 369 – 374.
10. Сурмін Ю. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект / Ю.Сурмін // Збірник наукових праць Національної академії державного управління. – 2003. – Вип. 1. – С. 87 – 98.
11. Токар Л. Українознавство в системі наук і навчальних дисциплін / Л. Токар // Освіта України. – 2003. – 19 вересня. – С. 3.
12. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : Навч. посіб. / [В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.; за ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського] : у 2 ч. – К.: НАДУ, 2009. – Ч. 1.– 456 с.

Анотація. В статтє С.Б. Пономаревського “Национальные ценности и их формирование образовательными средствами в условиях украинского зарубежья” проанализирована специфика современной системы украинских национальных ценностей в условиях украинского зарубежья. **Ключевые слова:** образование, ценностный, национальный, поликультурный.

Summary: The peculiarity of modern Ukrainian national values as a system, formed abroad, is analyzed in the article “Ukrainian national values and their forming by usage of educational means, being abroad”, written by Stanislaw Ponomarevskiy. **Key words:** education, appreciative, national, multicultural.

